ISSN 2395-4612

परिमर्श

Parimarsh

A National Interdisciplinary Research Journal Dedicated to Global Dialogue

Year-1, Volume-1 Bi-Annual Bi-Lingual

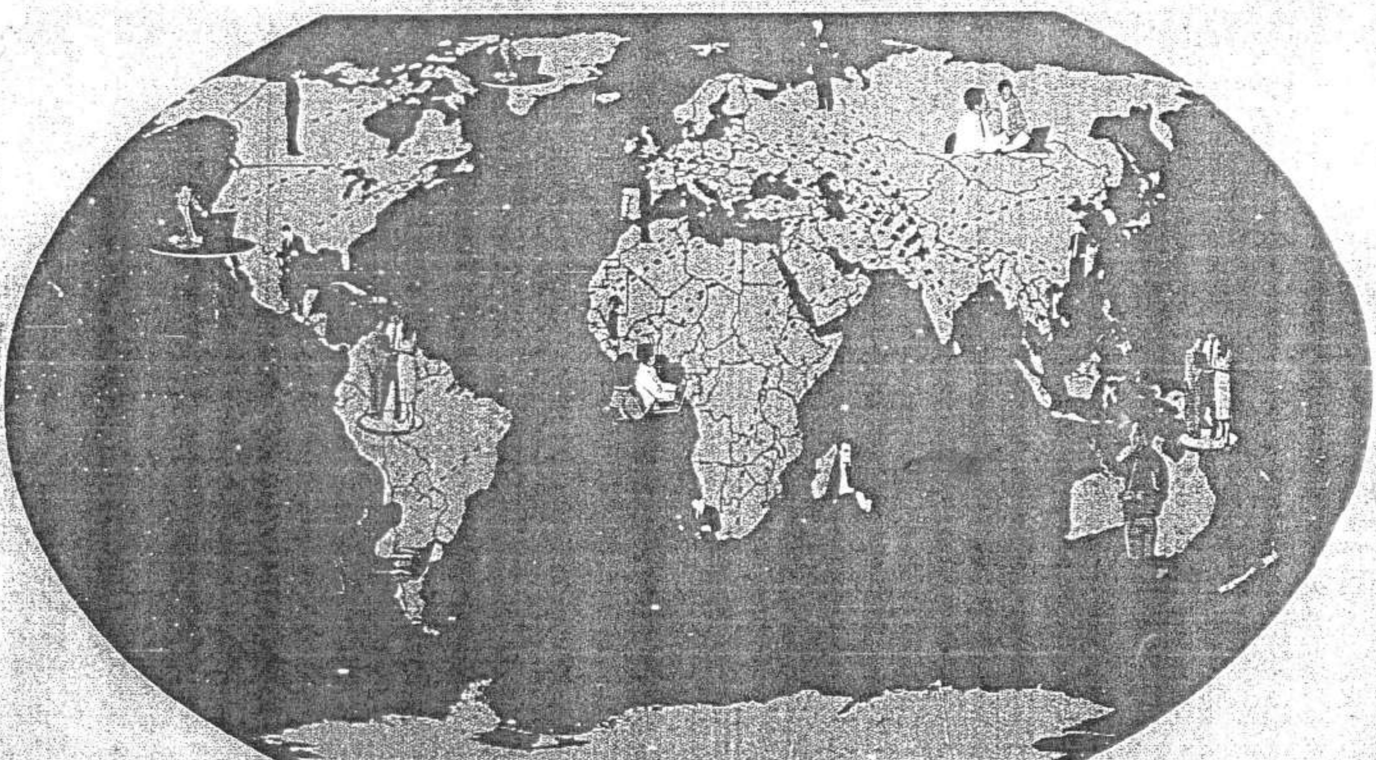

परिष्कार

College of Global Excellence

(Affiliated to the University of Rajasthan)

Shipra Path, Near Metro Mass Hospital, Mansarovar, Jaipur-302020

Contents

S.No.	Subject	Author	P. No.
1.	संस्कृतवाङ्मये श्रीगणपतेः ब्रह्मपरकं स्वरूपम्	प्रो. विनोद कुमार झा	6
2.	नाट्यशास्त्र में आस्वादक की अवधारणा (विशेष संदर्भ : प्रेक्षक, प्राश्निक और बुध)	डॉ. गोविन्द प्रसाद वर्मा	8
3.	छायावादी गद्य : हिंदी गद्य का उत्तुंग शिखर और परवर्ती कविता का गोमुख	डॉ. सविता पाईवाल	13
4.	आतंकवाद : इस्लाम और जेहाद	डॉ. खलील दीन	18
5.	आधुनिक संदर्भ में तुलसी का काव्य	डॉ. रीता गौड़	22
6.	भारतीय लोकतंत्र : नैतिकता और संस्कृत वाङ्मय	प्रियंका जैन	27
7.	राजस्थान में सुस्थिर विकास हेतु क्षेत्रीय विषमताओं का अध्ययन	डॉ. राकेश शर्मा	30
8.	पाणिनिव्याकरण में सांस्कृतिक चेतना के स्रोत	डॉ. नमिता शर्मा	36
9.	Development, Deprivation and Gender Equity in Uttarakhand	Dr. D.K.P. Choudhary	41
10.	The Comprehensive Study of Indian Art	Dr. Jaya Mangalani	49
11.	Chaetotaxy of Nymphs of Two Amblyceran Lice Populations	Dr. Smriti Saxena	56
12.	Micro Climate Change a case of Barmer District in Rajasthan	Dr. Manoj Kr. Saini	60
13.	Performance Evaluation Model: A New-Breakthrough in Assessment of Performance of Commercial Banks	Dr. Mini Jain	64
14.	Role of Inflation in Investment Decision	Prahlad Sharma	68
15.	Child psychology in Anita Desai's Games at Twilight and Studies in Park	Somya Sharma	76
16.	Retaining Employees through Job Satisfaction	Vineeta Choudhary	80

संस्कृतवाङ्मये श्रीगणपतेः ब्रह्मपरकं स्वरूपम्

प्रो. विनोद कुमार झा

सृष्टिकर्ता ब्रह्मा जगत् सृजति, श्रीलक्ष्मीपतिर्जगत् पालयति, श्रीशंकरः जगतः संहारं विदधाति।

श्रीगणपतेर्गजवदनं सम्पूर्णं जगत् सृजति, पालयति लयञ्च करोति। यथा– **सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते। सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति। सर्वं जगदिदं त्वयि लयमेष्यति।**[1]

गणानां पतिः गणपतिरुच्यते। सर्वेषु माङ्गलिककार्येषु गणपतेरादौ पूजनं स्मरणञ्च भवति। पूजनेन स्मरणेन च सर्वाः बाधाः दूरीभवन्ति। सर्वेषां विघ्नानां शमनेनैव कार्यपूर्तिर्जायते। प्रत्यक्षदेवतारूपेण, ब्रह्मरूपेण च प्रतिपादयते श्रीगणपतिः। यथा– **"नमस्ते गणपतये त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि, त्वमेव केवलं कर्तासि, त्वमेव केवलं धर्तासि, त्वमेव केवलं हर्तासि। त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि"।**[2]

गणेशस्य गणपतेर्वा नामचर्चायां विचारोऽयं समुदेति यत् मनसा ग्राह्यं वचसा वर्णनीयं समस्तं भौतिकं जगत् गकारेणोत्पन्नं मनोवाग्भ्यामतीतं ब्रह्मविद्यास्वरूपं परमात्मतत्त्वं णकारं समवगच्छेत्। अध्यात्मविद्या परमात्मस्वरूपा भवति। यथोक्तं **अध्यात्मविद्या विद्यानाम्।**[3] गकारः कण्ठाद् ऊर्ध्वभागस्य गजमुखस्य तथा णकारः कण्ठाद् उदरपर्यन्तस्य, ईशशब्दः कटिभागस्य चरण्योश्च संकेतं प्रददाति–

गकारः कण्ठोर्ध्वं गजमुखसमो मर्त्यसदृशो णकारः कण्ठाधो। जठर सदृशाकार इति च। अधोभागः कट्यां चरण इति हीशोऽस्य च तनुः।[4]

विद्यायाः कलायाश्च अधिष्ठातृदेवरूपेणापि श्रीगणपतेर्नाम गृह्यते। यदा शिवः ताण्डवनृत्यं करोति तदा आनन्दमग्नो गणेशः स्वकण्ठेन मेघस्य इव मृदङ्गध्वनिं करोति–

नमस्तस्मै गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायते।
मदाभोगघनध्वानो नीलकण्ठस्य ताण्डवे।।[5]

निरुक्तकारो यास्को वदति– **यत्काम ऋषिर्यस्यां देवतायामार्थपत्यमिच्छन् स्तुतिं प्रयुङ्क्ते तद्दैवतः स मन्त्रो भवति।** अर्थात् यया कामनाया कामनापूरकं देवं स्तौति ऋषिः स तद्देवमन्त्रो भवति। गणपतेः बीजं **"गं"** विद्यते। यथा– **गं गणपतये नमः** । वक्रतुण्डाद् गजाननपर्यन्तं द्वादशनामानि संध्यात्रये यः पठति स विघ्नविरहितो भूत्वा सम्पूर्णसिद्धिं लभते–

प्रथमं वक्रतुण्डं च एकदन्तं द्वितीयकम्।
तृतीयं कृष्णपिङ्गाक्षं गजवक्त्रं चतुर्थकम्।।
लम्बोदरं पञ्चमं च षष्ठं विकटमेव च।
सप्तमं विघ्नराजं च धूम्रवर्णं तथाष्टमम्।।
नवमं भालचन्द्रं च दशमं तु विनायकम्।
एकादशं गणपतिं द्वादशं तु गजाननम्।।
द्वादशैतानि नामानि त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः।
न च विघ्नभयं तस्य सर्वसिद्धिः प्रजायते।।[6]

अध्यात्मिकस्वरूपेण श्रीगणेशोऽजन्मा, अनादिः, अनन्तश्च विद्यते। निर्गुणः, निराकारः, निर्विशेषः परब्रह्मस्वरूपश्चास्ति। एकः सन् सर्वरूपः, त्रिनेत्रः, चतुर्भुजः, असंख्यनेत्रः, असंख्यमुखः, असंख्यपादः असंख्यहस्तश्च वर्णितो दरीदृश्यते। यथा– **त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रः त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम्।**[7]

अन्यच्च– **अजं निर्विकल्पं निराकारमेकं निरानन्दमद्वैतमानन्दपूर्णम्।**

परं निर्गुणं निर्विशेषं निरीहं परब्रह्मरूपं गणेशं भजेम।।[8]

श्री गणेश ओंकारस्वरूपश्च विद्यते। जगदुत्पत्तेः प्राक् ब्रह्मदेवकण्ठं भित्त्वा ओंकारः अथशब्दश्च प्रादुर्बभूवतुः प्रत्येकस्मिन् ग्रन्थारम्भे अथ संज्ञाकरणम् आदिलेखनाभिप्रायो अयमेव–

विनोद

ओंकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा।
कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तस्मान्माङ्गलिकावुभौ।।[9]

भगवान् गणपतिरखिलविश्वाधारभूतश्चास्ति हे गणपते! भवद्विशालोदरे अशेषब्रह्माण्डं परिपूर्णमस्ति। अत एव लम्बोदरपदवाच्यो भवान्। भवान् तु साक्षात् ओंकारस्वरूपः— त्वं मूलाधारस्थितोऽस्ति नित्यम्। त्वं शक्तित्रयात्मकः। त्वां योगिनो ध्याययन्ति नित्यम्।[10]

अन्यच्च—

यं सदा मुनयो देवाः स्मरन्तीन्द्रादयो हृदि।
यं पूजयन्ति सततं ब्रह्मेशानेन्द्रविष्णवः।।[11]

ब्रह्मर्षयो नारदादयः, इन्द्रादिदेवाधिदेवाः हृदि तं ध्यायन्ति, अत एव सकलदेवाधिदेवानां ब्रह्माविष्णुरुद्रादीनां पूज्यो भवति श्रीगणपतिः तद्यथा—

यदाज्ञया सृष्टिकरो विधाता यदाज्ञया पालक एव विष्णुः
यदाज्ञया संहरको हरोऽपि ओंकाररूपी स गणेश ईरितः।।[12]

एवमेव संसारातीतः प्रणवस्वरूपः परमतत्त्वः श्रीगणेशः भक्तहितार्थं युगे—युगे अवतरन् तिष्ठति। चतुर्णां युगानां श्रीगणपतेः स्वरूपं भिन्नं—भिन्नं भवति। तद्यथा —

त्वं भूमिरापोऽनलोऽनिलो नभः।
त्वं चत्वारि वाक्पदानि।।[13]

श्री गणपतिरस्माकं रक्षां कुर्यात्। वयं गणपतिं नमस्कुर्यामः। श्रीगणपतिरेवास्य जगतः परिरक्षकः। तस्मै महिमामहिम्ने श्रीगणपतये नमः।। श्रीगणपतौ मम चित्तं सदा संलग्नं भवेत्। तद्यथा —

गणेशो वः पायात् प्रणमत गणेशं जगदिदम्
गणेशेन त्रातं नम इह गणेशाय महते।
गणेशान्नास्त्यन्यत् त्रिजगति गणेशस्य महिमा —
गणेशे मम चित्तं निवसतु गणेश त्वमेव माम्

चत्वारो वेदाः, अष्टादश पुराणानि, पृथग्—पृथग् युगभिन्नस्वरूपं गणपतिं परब्रह्मस्वरूपं प्रतिपादयन्ति—

अनेकमेकं गजमेकदन्तं चैतन्यरूपं जगदादिबीजम्।
ब्रह्मेति यं ब्रह्मविदो वदन्ति तं शम्भुसूनुं सततं भजामि।।

सन्दर्भ—सूची

1. गणपत्यथर्वशीर्षम्
2. गणपत्यथर्वशीर्षम्
3. गीतायाम्, 10/32
4. श्रीगणेशमहिम्नः स्तोत्रम् — 09
5. दशरूपके— 1/1
6. सङ्कटनाशनं गणेशस्तोत्रम्
7. गणपत्यथर्वशीर्षम्
8. गणेशपुराणम्, उपासना — 13/3
9. नारदपुराणम् पू. भा. — 51/10
10. गणपत्यथर्वशीर्षम्
11. गणेशस्तवः
12. गणेशस्तवः
13. गणपत्यथर्वशीर्षम्

Vinod Jha

अध्यक्ष — व्याकरण विभाग,
श्री सोमनाथ संस्कृत यूनिवर्सिटी, वेरावल, गुजरात।
पिन नं. — 362266